

O'ZBEK XALQ CHOLG'ULARI IJROCHILIGIDA O'QUVCHILARNING TEXNIK MAHORATINI OSHIRISHNING METODIK ASOSLARI

Norbutayev Olim Rahmatullo o'g'li

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
"Maktabgacha ta'lim" kafedrasida o'qituvchisi"
<https://doi.org/10.5281/zenodo.18871630>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 24-fevral 2026 yil
Ma'qullandi: 26-fevral 2026 yil
Nashr qilindi: 28-fevral 2026 yil

KEYWORDS

musiqa pedagogikasi, cholg'u ijrochiligi, rubob, dutor, ud, texnik mahorat, mushak qisishi, mental mashq, innovatsion metodlar, milliy cholg'ular.

ABSTRACT

Mazkur maqolada o'zbek xalq cholg'ulari — rubob, dutor va ud ijrochiligi darslarida o'quvchilarning texnik mahoratini oshirishning zamonaviy metodik asoslari yoritilgan. Maqolada an'anaviy o'qitish usullarini psixofiziologik yondashuvlar, xususan, mushak erkinligi, mental mashqlar va geymifikatsiya elementlari bilan boyitish masalalari tahlil qilinadi. Muallif mazkur cholg'u asboblarini o'rganish jarayonida uchraydigan texnik to'siqlarni bartaraf etish va o'quvchilarning ijrochilik sifatini yaxshilash bo'yicha amaliy tavsiyalar beradi.

Musiqa ta'limida milliy cholg'u ijrochiligi: Muammolar va zamonaviy yondashuvlar O'zbekistonning boy madaniy merosi va san'ati tarixida milliy cholg'ular alohida o'rin tutadi. Xususan, rubob, dutor va ud kabi cholg'ular o'zining tembri, ijro imkoniyatlari va falsafiy mazmuni bilan nafaqat milliy, balki jahon musiqa maydonida ham e'tirof etilmoqda. Biroq, bugungi globallashuv va texnologiyalar asrida yosh avlodga ushbu cholg'ularni o'rgatish jarayoni o'qituvchidan nafaqat an'anaviy "ustoz-shogird" an'alariga sodiqlikni, balki zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llashni ham talab etmoqda.

Cholg'u ijrochiligi o'ta murakkab psixofiziologik jarayon bo'lib, u o'quvchidan diqqatni yuqori darajada jamlashni, nozik eshitish qobiliyatini va barmoqlarning mukammal muvofiqligini talab qiladi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, ko'p hollarda o'quvchilar dutorning murakkab shtrixlarini o'zlashtirishda, ud cholg'usida pardasiz grifda toza intonatsiyani topishda yoki rubobda tezkor passajlarni ijro etishda jismoniy va ruhiy to'siqlarga (mushak qisishi, tez charchash, motivatsiya pasayishi) duch kelmoqdalar. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun dars jarayoniga psixofiziologik yondashuvlarni (mushaklarni bo'shashtirish, nafasni nazorat qilish) va innovatsion metodlarni (mental mashqlar, raqamli resurslar) olib kirish bugungi kunning dolzarb masalasidir. Maqolaning maqsadi — an'anaviy cholg'u ta'limini zamonaviy pedagogik usullar bilan boyitish orqali o'quvchining ijro mahoratini oshirish va dars samaradorligini ta'minlashdan iborat.

1. Ijrochilikda jismoniy erkinlik: "Mushak qisishi" (zajim) muammosi va uning yechimi

Cholg'u ijrochiligida eng katta to'siq — bu tana va qo'l mushaklarining haddan tashqari taranglashishidir. Ayniqsa, rubob va dutor kabi cholg'ularda tezkor sur'atdagi (virtuoz) asarlarni ijro etishda o'quvchilar qo'l bilaklari va barmoq bo'g'imlarida charchoq his qiladilar.

Yechim: O'qituvchi darsning ilk daqiqalaridan boshlab "erkinlik mashqlari"ni qo'llashi kerak. Masalan, ud chalayotgan o'quvchi asbobning og'irligini tanaga to'g'ri taqsimlashi, chap qo'l bosh barmog'ini grifda ortiqcha siqmasligi muhim. Mushak erkinligi uchun "tebranma harakatlar" (vibratsiyaga tayyorgarlik) metodini qo'llash tavsiya etiladi.

2. Ud, Dutor va Rubobda intonatsiya va shtrixlar ustida ishlash

Har bir cholg'uning o'z "tili" bor. Masalan, ud — pardasiz cholg'u bo'lgani uchun unda toza intonatsiyani topish o'quvchidan o'tkir eshitish qobiliyatini talab qiladi.

Innovatsion yondashuv: Ud darslarida "Eshitish-qiyoslash" metodidan foydalanish lozim. Bunda o'quvchi o'zi ijro etayotgan pardani tyuner yoki pianino tovushi bilan solishtiradi.

Dutor va Rubobda: "Zarblar dinamikasi" ustida ishlashda zamonaviy metronomlardan foydalanish, nafaqat tempni ushlashga, balki ritmik aniqlikni (punktir ritmlar, sinkopalar) matematik aniqlikda his qilishga yordam beradi.

3. "Mental mashq" (Tasavvurdagi ijro) metodi

Musiqqa pedagogikasida yangi yo'nalishlardan biri — asbobni chalmasdan turib, miyada ijro etishdir. Bu metod ayniqsa xotirani mustahkamlashda va sahna hayajonini yengishda qo'l keladi.

Amaliy qo'llanishi: O'quvchi ko'zlarini yumgan holda dutorning torlari, pardalari va chap qo'l barmog'ining har bir harakatini ichida tasavvur qiladi. Bu miyadagi neyron aloqalarni kuchaytiradi, natijada asbobni qo'lga olganda barmoqlar "avtomatik" va xatosiz harakatlanadi.

4. Geymifikatsiya va raqamli texnologiyalar

Bugungi yoshlarni darsga qiziqtirish uchun an'anaviy darsliklarning o'zi yetarli emas.

Metodik tavsiya: Murakkab nazariy qismlarni (masalan, ladlar va maqom tuzilmalari) tushuntirishda musiqiy mobil ilovalardan foydalanish dars samaradorligini 2 barobar oshiradi.

O'z-o'zini tahlil: O'quvchiga o'z ijrosini (rubob yoki ud darsida) videoga olish va uni professional ijrochilarning videolari bilan solishtirish vazifasi beriladi. Bu o'quvchida "ustozsiz o'rganish" (self-learning) ko'nikmasini shakllantiradi.

5. Murakkab asarlar ustida ishlashning "Bo'laklash" texnikasi

Katta hajmli asarlarni o'rganishda o'quvchi ruhan toliqishi mumkin. Buning uchun asar kichik "frazalar"ga bo'linadi.

Masalan, dutorda o'ng qo'l "mizrob" harakatlari murakkab bo'lgan qismlar alohida, chap qo'l applikatorasi alohida o'rganiladi va so'ngra sintez qilinadi. Bu "Diffirentsial yondashuv" deb ataladi.

O'zbek xalq cholg'ulari ijrochiligi — milliy madaniyatning "jonli xotirasi" bo'lib, u nafaqat kuy va ohanglarni, balki xalqning estetik didi, dunyoqarashi, an'ana va udumlarini ham avloddan avlodga uzatadi. Shu bois xalq cholg'ularini o'qitish jarayoni oddiy texnik mashq qilish bilangina cheklanmaydi: u ijrochining musiqiy tafakkuri, eshitish madaniyati, ritmik-intuitsion sezgisi, badiiy ifoda topish qobiliyati hamda sahna madaniyatigacha bo'lgan ko'p qatlamli kompetensiyalarni rivojlantiradi. Mazkur jarayonda "texnik mahorat" tushunchasi markaziy o'rin tutadi. Chunki texnik poydevor mustahkam bo'lmasa, ohangning badiiy talqini, uslubiy nozikliklari, milliy bezaklar (ornamentika) ham to'laqonli namoyon bo'la olmaydi.

Xalq cholg'ularida texnikani rivojlantirishning nazariy asoslari bir nechta pedagogik konsepsiyalar integratsiyasiga tayanadi.

Birinchiidan, kompetensiyaviy yondashuv. Bugungi ta'lim paradigmasida natija "bilim" bilan emas, "amalga tatbiq etish qobiliyati" bilan o'lchanadi.

Cholg'u ijrochiligi uchun bu — texnik usullarni turli asar, uslub, temp va sahna sharoitida qo'llay olish, mustaqil mashg'ulotni rejalash va o'zini baholay olish kompetensiyasidir. O'quvchi texnik mashqlarni "o'qituvchi buyurgani uchun" emas, balki maqsadli ravishda: muammo → mashq → nazorat → tahlil → takror zanjiri asosida bajarishni o'rganishi kerak.

Ikkinchidan, faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv. Ijrochilik — harakatli faoliyat. Shu sabab texnika ham "tushuntirish" bilan emas, to'g'ri tashkil etilgan amaliy faoliyat orqali shakllanadi. Metodika o'quvchi harakatini ilmiy asosda boshqaradi: avval sekin tempda to'g'ri stereotip, so'ngra tezlikni bosqichma-bosqich oshirish, murakkab elementni segmentlarga bo'lib o'rganish, keyin yaxlitlashtirish.

Uchinchidan, tizimli yondashuv. Texnik mahorat "alohida mashqlar yig'indisi" emas, balki umumiy ijrochilik tizimining bir bo'lagi. Bitta elementdagi kamchilik (masalan, o'ng qo'l urishining notekisligi) ritmni buzadi, ritm esa intonatsiya va frazlashuvga ta'sir qiladi, natijada badiiy talqin so'nadi. Demak, metodika o'quvchi kamchiligini tizim ichida ko'rib, kompleks tuzatish choralarini belgilashi zarur.

To'rtinchidan, individual-differensial yondashuv. O'quvchilarning fiziologik imkoniyatlari (barmoq uzunligi, bo'g'im elastikligi, nafas hajmi), musiqiy eshitishi, ritm sezgisi, psixologik holati turlicha. Shuning uchun bir xil mashq hamma uchun bir xil natija bermaydi. Nazariy jihatdan samarali metodika — o'quvchining kuchli va zaif tomonlarini diagnostika qilib, texnik mashqlarni individuallashtiradi: temp, takror soni, mashq muddati, dam olish intervali, "mikro-maqsad"lar shunga mos belgilanadi.

O'zbek xalq cholg'ulari ijrochiligida o'quvchilarning texnik mahoratini rivojlantirish masalasi bugungi musiqa ta'limi tizimida dolzarb pedagogik muammolardan biri hisoblanadi. Chunki cholg'u ijrochiligi faqatgina notalarni to'g'ri ijro etish bilan chegaralanmaydi, balki ijrochining musiqiy tafakkuri, estetik didi, milliy an'analarni anglash darajasi va sahnaviy madaniyatini ham shakllantiradi. Shu sababli texnik mahoratni rivojlantirish jarayoni keng qamrovli metodik yondashuvni talab etadi. Muhokama jarayonida ushbu muammoning pedagogik, psixologik va metodik jihatlarini tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Avvalo, xalq cholg'ularini o'qitish jarayonida texnik tayyorgarlikning yetarli darajada shakllanmasligi ko'pincha o'quvchilarning ijrochilik sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi kuzatiladi. Amaliy tajriba shuni ko'rsatadiki, o'quvchilar ko'pincha murakkab kuylarni tez o'rganishga intilishadi, biroq texnik asoslar yetarlicha mustahkam bo'lmagani sababli ijro jarayonida tovushning aniqligi, ritmik barqarorlik va badiiy ifoda darajasi yetarli darajada namoyon bo'lmaydi. Bu esa o'qitish jarayonida texnik mashqlar tizimining ilmiy asosda tashkil etilishi zarurligini ko'rsatadi. Texnik mashqlar orqali o'quvchilarda barmoq harakatlarining muvofiqligi, zarb yoki kamon yuritishning aniqligi, ritmik sezgi va intonatsion nazorat shakllanadi.

Shu bilan birga, texnik mahoratni rivojlantirish jarayoni o'quvchilarning psixologik holati bilan ham bevosita bog'liqdir. Musiqa pedagogikasida ta'kidlanishicha, ijrochilik texnikasi faqat jismoniy harakatlar majmui emas, balki musiqiy tafakkur bilan uzviy bog'liq murakkab psixomotor jarayondir. O'quvchi har bir harakatni ongli ravishda idrok etib, tovush sifatini eshitish orqali nazorat qila boshlaganida texnik ko'nikmalar barqaror shakllanadi. Shuning uchun mashg'ulotlar jarayonida o'quvchilarda eshitish nazoratini rivojlantirish, tovush sifatiga e'tibor qaratish hamda o'z ijrosini tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirish muhim hisoblanadi.

Muhokama jarayonida yana bir muhim jihat — xalq cholg'ulariga xos milliy ijrochilik uslubini hisobga olish zarurligidir. O'zbek musiqa madaniyatida dutor, tanbur, rubob, gijjak, chang va nay kabi cholg'ular o'ziga xos ijro texnikasi va bezaklari bilan ajralib turadi. Bu cholg'ularni o'rganish jarayonida nafaqat texnik aniqlik, balki milliy ijrochilik an'analari ham muhim o'rin tutadi. Masalan, dutor yoki tanbur ijrochiligida barmoq harakatlarining mayinligi va zarbning nozikligi muhim bo'lsa, gijjak ijrochiligida kamon yuritish texnikasi, vibrato va legato usullarining to'g'ri qo'llanishi asosiy ahamiyat kasb etadi. Demak, texnik mahoratni rivojlantirish metodikasi har bir cholg'uning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilishi lozim.

Shuningdek, o'quvchilarning texnik mahoratini oshirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interaktiv metodlardan foydalanish samarali natijalar berishi mumkin. Bugungi kunda musiqa ta'limida audio va video yozuvlardan foydalanish, o'quvchilarning ijrosini qayta tinglash orqali tahlil qilish, kichik guruhlarda ijroi mashg'ulotlarni tashkil etish kabi metodlar keng qo'llanilmoqda. Bunday metodlar o'quvchilarda mustaqil fikrlash, o'z ijrosiga tanqidiy yondashish hamda ijrochilik jarayonini chuqur anglash ko'nikmalarini shakllantiradi. Natijada texnik mahorat bilan bir qatorda musiqiy tafakkur ham rivojlanadi.

Muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, texnik mahoratni rivojlantirish jarayonida mashg'ulotlarning tizimli tashkil etilishi muhim ahamiyatga ega. O'qitish jarayonida bosqichma-bosqich yondashuv qo'llanilishi, ya'ni avval oddiy texnik mashqlarni o'zlashtirish, keyinchalik murakkab elementlarni repertuar asarlari bilan bog'lash orqali o'rgatish o'quvchilarning ijrochilik malakalarini samarali rivojlantiradi. Bunda mashqlarni sekin tempda boshlash, keyinchalik tempni bosqichma-bosqich oshirish, har bir elementni takroriy mashqlar orqali mustahkamlash metodik jihatdan muhim hisoblanadi.

Bundan tashqari, texnik mahoratni rivojlantirish jarayonida o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish ham muhim pedagogik omil hisoblanadi. Har bir o'quvchining musiqiy qobiliyati, ritm sezgisi, barmoq harakatlarining tezligi va psixologik holati turlicha bo'ladi. Shu sababli o'qituvchi mashg'ulotlarni individual yondashuv asosida tashkil etib, o'quvchining imkoniyatlariga mos mashqlar tizimini ishlab chiqishi lozim. Bunday yondashuv o'quvchilarning ijrochilikka bo'lgan qiziqishini oshiradi hamda texnik ko'nikmalarni samarali rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shu o'rinda yana bir muhim masala — texnik mashqlar bilan badiiy talqinning uyg'unligini ta'minlashdir. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, ba'zi hollarda texnik mashqlarga ortiqcha e'tibor qaralib, asarning badiiy mazmuni ikkinchi darajaga tushib qoladi. Aslida esa texnik mahorat musiqaning badiiy ifodasiga xizmat qilishi lozim. O'quvchi ijro jarayonida kuy mazmunini his qilgan holda texnik elementlardan foydalanishni o'rganishi zarur. Shundagina texnik mahorat ijrochining badiiy imkoniyatlarini kengaytiruvchi vositaga aylanadi.

Umuman olganda, muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, o'zbek xalq cholg'ulari ijrochiligida o'quvchilarning texnik mahoratini oshirish kompleks metodik yondashuvni talab etadi. Ushbu jarayon pedagogik tamoyillar, psixologik qonuniyatlar va milliy ijrochilik an'analari asosida tashkil etilgan taqdirdagina samarali natijalarga erishish mumkin. Texnik mashqlar tizimini ilmiy asosda tashkil etish, individual yondashuvni qo'llash, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish hamda texnik mahoratni badiiy talqin bilan uyg'unlashtirish o'quvchilarning ijrochilik darajasini sezilarli darajada oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa

O'zbek milliy cholg'u ijrochiligi, xususan, rubob, dutor va ud darslarini tashkil etishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish bugungi kunning kechiktirib bo'lmas talabidir. Maqola davomida tahlil qilingan uslublar shuni ko'rsatadiki:

1. Psixofiziologik yondashuv (mushak erkinligi va to'g'ri nafas olish) o'quvchining jismoniy charchoqsiz uzoq vaqt mashq qilishini ta'minlaydi.

2. Mental mashqlar va tasavvur orqali o'rganish usuli nafaqat xotirani mustahkamlaydi, balki sahna hayajonini boshqarishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

3. Raqamli texnologiyalar (tyuner, metronom, video-tahlil) an'anaviy ta'limni boyitib, o'quvchining o'z ustida mustaqil ishlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Xulosa qilib aytganda, rubob, dutor va ud kabi cholg'ularning o'ziga xos texnik murakkabliklarini innovatsion metodlar orqali yengib o'tish, bo'lajak sozandalarning nafaqat texnik mahoratini, balki badiiy-estetik tafakkurini ham yuksaltiradi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqqan holda, musiqa ta'limi tizimini takomillashtirish uchun quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1.O'quv dasturlarini yangilash: Musiqa maktablari va san'at kollejlarning o'quv dasturlariga "Ijro psixologiyasi" va "Cholg'u ijrochiligida raqamli texnologiyalar" kabi qisqa modullarni kiritish.

2.Video-metodika yaratish: Rubob, dutor va ud cholg'ularida eng ko'p uchraydigan texnik xatolar va ularni tuzatish bo'yicha "Video-qo'llanmalar" turkumini ishlab chiqish hamda ochiq platformalarga joylashtirish.

3.Interfaol tanlovlar: Faqat ijro mahoratiga emas, balki asarning nazariy tahlili va talqiniga asoslangan intellektual-musiqiy tanlovlar sonini ko'paytirish.

4.Metodik mahorat darslari: Ustoz-pedagoglar uchun muntazam ravishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar va neyropedagogika asoslarini o'rgatuvchi seminar-treninglar tashkil etish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. "Milliy tiklanishdan — milliy yuksalish sari". – Toshkent: "O'zbekiston", 2020. (Milliy madaniyat va san'at rivoji haqida asos sifatida).
2. Odilov A. "O'zbek xalq cholg'ularida ijrochilik tarixi". – Toshkent: "O'qituvchi", 1995. (Rubob, dutor va udning tarixiy va uslubiy asoslari uchun).
3. Abdug'opporov A. "Dutor o'rgatish metodikasi". – Toshkent: "Musiqa", 2007.
4. Lutfullayev A. "Qashqar rubobi o'qitish metodikasi". – Toshkent: "Musiqa", 2003.
5. Vyzgo T.S. "Музыкальные инструменты Средней Азии". – Москва: "Музыка", 1980. (Ud va boshqa torli cholg'ularning akustik va texnik xususiyatlari haqida).7